

Slovenski božični običaji

Do pred pičlimi tristo leti se znanost ni zanimala za ljudske običaje. Ti običaji so pa vendar silno zanimivi, ker so se podedovali iz roda v rod in so navadno v bistvu še prastari, celo iz paganskih časov naroda so se še ohranile do nedavna neke značilnosti teh običajev. Stari Slovani so praznovali posebne zimske, pomladne, kresne itd. običaje, z nastopom krščanstva pa so se stari zimski običaji paganskega značaja spojili s krščanskim božičevanjem v neko enoto.

Najstarejša priča slovenskih božičnih običajev je naš Valvazor, ki v svoji Ehre des Herzogthums Crain I. 1693. na več krajih te običaje omenja in popisuje, dasi ne poda celotne slike. Ker je to najstarejši znani popis naših božičnih običajev, bo marsikaterega čitatelja nemara zanimal.

Ko govori Valvazor o staroslovanskem kultu boga Svantovita, omenja tudi boga »Bosxitiusa«, po katerem naj bi bila preostala slovenska beseda Božič. Pravi, da so od kulta tega boga ostali božičnim običajem Slovencev še neke navade, na primer, da se praznuje »terie bositschie«, trije sveti večeri (pred svetim dnevom, pred Novim letom in pred sv. Tremi kralji) s tem, da se takrat je ne samo kruh, nego tudi med in orehi. Pravi, da se za to priliko napravi drobno testo, pomaže z medom in potrese s stolčenimi orehi, stisne skupaj in zvije ter speče in sne pod imenom »potica«. Pravi tudi, da speko takrat velik hlebec kruha, ki dobi na vrhu vse vrste okraske iz pečenega testa in se imenuje »Propertnig« (poprtnjak). V mestih in trgih, pravi Valvazor, kjer imajo ljudje boljše okuse, »delicatere Maesler«, denejo v poprtnjak tudi ocvirke in jajca in ga umetno okraso. Ta poprtnjak se polči na vsak sveti večer, dokler ga je še kaj, na mizo, ponekodi ga pride duhovnik blagoslovit, kmetje ga pa kar sami pošropo z blagoslovljeno vodo in nato pokade vse hišne prostore s kadilom in dišavami. Potem sede družina za mizo in je poprtnjak.

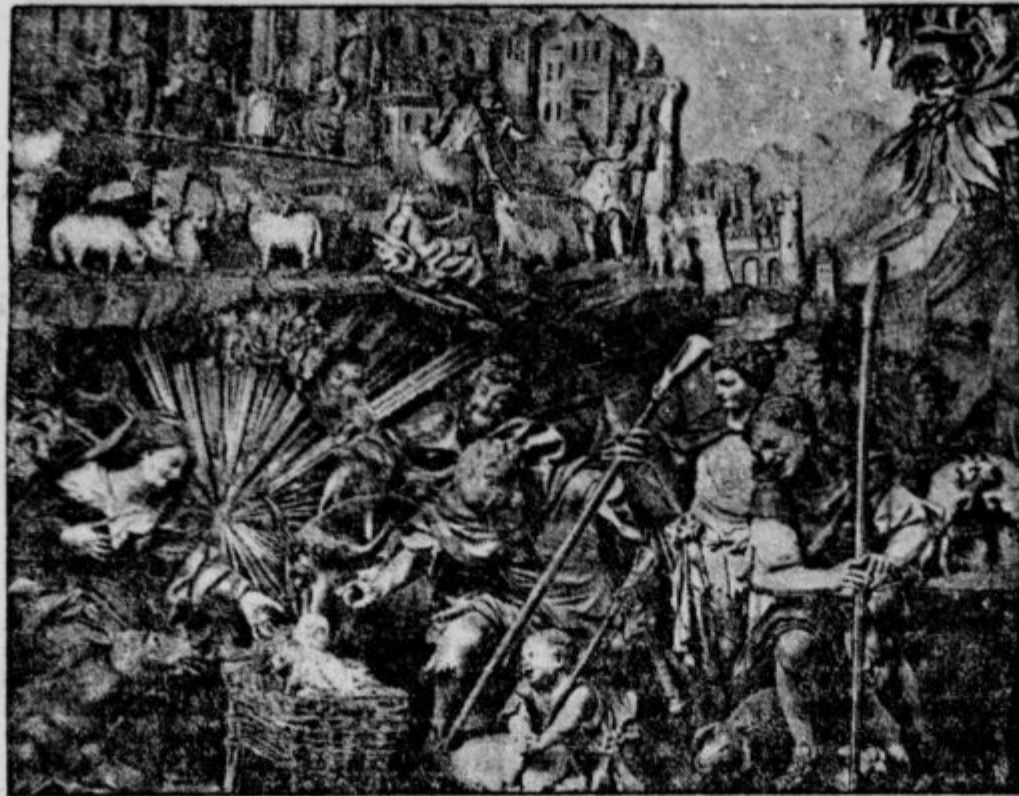
Valvazor pravi, da je med Slovenci običaj, da od svetega Miklavža pa do svečnice hodijo okrog fantje in mošje, kakih šest do sedem, ali celo po petnajst moških skupaj in pojo po hišah ter pobirajo darove. Imenujejo se po njegovem »Koledneke«, t. j. pevci. Kar koledniki na denarju pri ljudeh nabere, shranijo do sv. ce in tedaj si kupijo rumenega voska in izgotove iz njega debrojev tankih svečic. Po tri take svečice spletejo skupaj in več takih kit navežejo na vrh visokega kola, da vise navzdol in so videti kakor košara. Na vrhu je mal stolpič, vse je pa okrašeno z zlatimi in svinjatimi trakovi, zastavicami, zvezdami itd. Tudi iz brezovih gob, katere so skuhal, režejo kmetje vse vrste figurice za svoj svečni količek. Včasih, pravi Valvazor, je tak voščen kol debel tako, da ga dva moža ne objameta. Na svečnico nese vsaka vas takšen svečni kol v cerkev, da ga blagoslove. Čim debelejši je, tem večja čast za vas, ki ga je spravila skupaj. Toda, če je bila tisto leto slaba letina, te navade ni, posebno Dolenjci pa se je drže in plešejo in pojo in veseljačijo, ko se napravi svečni kol. Če se koledniki raznih far kje na potu srečajo, je pa gotovo pretep.

Na sveti večer med polnočnico gredo vsi ljudje za oltar poljubiti pateno, kateri pravijo Slovenci »boshia miserza« (božja mizica). Če pade sveti dan na petek, lete vsi hitro po polnočnici domov in hitro jedo meso ter vlečejo otroke za ušesa, da si zapomnijo, kdaj je bilo dovoljeno v petek meso jesti.

Toliko o božičnih običajih in o koledovanju v XVII. stoletju.

V XVIII. in XIX. stoletju so se običaji v raznih krajinah Slovenije nekoliko diferencirali. Zanimivi so božični običaji koroških Slovencev. Na sveti večer pošropi gospodar vso živino z blagoslovljeno vodo, gospodinja pa obhodi vse prostore s ponvico, iz katere se kadi dim špajka in brinja. Hlapci in dekle imajo navado med zvonjenjem k polnočnici vlivati raztopljen svinec v vodo, ki pokaže usodo posameznega v prihodnjem letu. Na dan sv. Tomaža 21. decembra imajo vero, da tisto dekle, ki se zvečer po vsem telesu umije in z levo nogo najprej zleze v posteljo, v sanjah ugleda svojega bodočega moža. V Labudski dolini pospravijo med tremi božiči vse kuhinjsko posodje pod mizo in ga

J. Tadej Stammel: Jaselec.

obkrožijo z verigo, da bi bila žetev prihodnje leto obilna in da bi imela gospodinja srečo. Na vrata narišejo tri križe in pa moro.

Med polnočnico, pravijo Korošci, govori živina v hlevu. Belokranjci pravijo, da jo sliši samo nedolžen človek, kateremu se je po nedvednem vsulo praprotno seme v čevlji. Korošci verjamejo, da med polnočnico divji vlivajo svoje kroglice, da tedaj ureže kopač zakladov svojo čarobno šibico in da je tedaj videti na pokopališču sence tistih ljudi, ki bodo drugo leto v fari umrli.

V Rožni dolini in v Zabnici pokrivajo na sveti večer Slovenci mizo z belim platnenim prtom, ki je rdeče modro vezen, na mizo pa polože božični kruh, imenovan »mižnjak«, zraven denejo nekaj žita in kadila. Mižnjak mora ležati na mizi do kosila na sveti dan. Na Stefanji dan se blagoslavlja na Koroškem voda in sol. Oboje, pravijo Korošci, je dobro sredstvo zoper hudičeve izkušnje in zoper »zacoprnje«, zato dajejo oboje tudi živini pokusit. Na dan nedolžnih otročev hodijo otroci po vasi tepežkat (Korošci pravijo »šapati«) in pojo zraven: »Šip, šap! Bog daj zdravje in srečo, da bi bili veseli kakor tiči v gozdu, zdravi kakor ribe v vcdi, močni kakor medved v lozi in da bi imeli toliko otrok, kolikor ima drevo vej.« Zato dobe štruklje, jabolka, orehe ali pa denar (na Dolenjskem peko za tepežkarje okrogle hlebčke, imenovane »prešce«). V Ziljski dolini tepežkajo tudi odrasli fantje, ki ponoči s smrekovimi vejicami hodijo okrog po hišah in tepežkajo (»pišnan«), pa dobe zato žganje ali črno kavo.

Na večer sv. Treh Kraljev lomasti po gozdovih »divja jaga«. To noč tekajo po Zilji ponekod otroci z zvončki okrog, da jo preplaše. Na »pernahti« obhaja »pehtra baba« hiše in koledniki hodijo okrog na Tri Kralje. Okrog Prevalj so se včasih odigravale posebne pastirske igre na ta dan. Koroški Slovenci slave na sveti večer, Silvestrov večer in večer pred sv. Tremi Kralji »koledos«. Cerkevni pevci ponekodi pojo pred hišami in pobirajo klobase in prekajeno meso. Mislijo, da koledniki prinese srečo k hiši, posebno živini. Med božičem peko koroški Slovenci »hadnikle«, kruhke iz ajdove moke, pomazane z medom in potresene z makovim semenom. Na Svečnico je v Zelezni

Kapli običaj, da otroci napravijo iz kartona majhne ladvice in postavijo vanje prižgane svečice, katere izpuste v reko Belo. Star mož je včasih zraven pel: Nunc dimitte servum tuum, drugi pa so mu odgovarjali: Gloria Patri! To je starodaven običaj, spomin na grozno poplavo v srednjem veku.

Povsod v Sloveniji je navada postavljati za božič v »bohikov kot« jaslice, pred katerimi se od svetega večera do svečnice moli veseli del rožnega venca, preden gre družina spat. V ostalem tudi Gorenjci, Dolenjci in Štajerci kade na svete večere, peko pa tri božične kruhe: enega pšeničnega (poprtnjak), drugega pa rženega in tretjega ajdovega. Poprtnjak ali poprtnjak je okrašen z raznimi testenimi okraski. Poleg tega se peko tudi medene in orehove potice. Poprtnjak pride šele na Tri Kralje na vrsto. Takrat se tudi nariše na vrata mora, začetne črke imen treh Kraljev in letnica. Koledništvo se je najdalje ohranilo v Beli krajini

in na vzhodnem Štajerskem. Tam hodijo okrog otroci z veliko papirnato zvezdo in pojo razne pesmi, ki kličejo blagoslov na hišo. Zelo je še ponekod udomačena vera, da na sveti večer živali preroški govore med seboj, kar pa razume le človek, ki je v božji milosti. Svetla, jasna božična noč kaže na slabo letino in nesreče. Duše tistih, ki umrjo na sveti dan, gredo naravnost v nebesa. Tudi vlivanje svinec je še marsikje v navadi.

Naj dodam h koncu še staro belokranjsko koledniško pesem, ki jo popevajo po vaseh trije koledniki, imenovani »kraljitarji«, ki nosijo seboj veliko papirnato, razsvetljeno zvezdo. Nosi jo najstarejši, eden jo ziblje z vrvice, tretji pa pobira darove:

Svet Jožef, Marija, kam gresta na pot?
Je zima velika, je veter prehud!
Mi smo trije kraljitarji, iz treh dežel smo sem prišli:
Gašper, Miha, Boltazar.
Herodež je srdit postal, ker se je narodil novi kralj.
Je pustil fante pomorit, dvanajst tavžent moških otrok.
To je bla žalost ino jok!
Herodež se je veselil, pa Jezusa le ni dobil.
Mi na kolena pademo, in Jezusu darujemo,
Mira, kadila in zlata.
Za rojstvo mi zahvalimo ljubo devico Marijo,
ki je nam rodila Jezusa, o Jezusa Zveličarja,
ki je ustvaril nebo in zemljo
Človeku dal dušo in telo
Pripravil nam sveto nebo,
Mi rajzamo naprej to noč,
Pridi nam Jezus na pomoč!

N. Velikonja:

Bog obrača, človek obrne

Božična dogodbica.

L

Saj ne bi pripovedoval, če bi mi stvar ne gorela na duši, če bi se ne bilo dogodilo od črke do črke, kakor je napisano.

Bila sta dečka, Janko in Simek; Janko, sin bogate vdove. Simek, sin uboge vdove. Že leto dni in čez sta sedela v isti klopi, pisala iste črke, čitala iste knjige in hodila isto pot v šolo.

Jankova mati je pripravljala ono leto božično drevesce. Vse veje so se šibile pod zlatimi orehi, v pestre papirčke zaviti sladkorčki, svečicami in blestečimi se okraski. In pod njim so se grmadili darovi okoli in okoli: igrače, obleke in slaščice, ki so kar same vabile: »Vzemij me, vzemij!«

Simkova mati je hodila v tovarno in ni imela ne časa ne denarja za božične darove. Simek je sam izlekel izpod omare zapušteno škaflo s starimi papirnati in vsemi razcefranimi jasicami in pastirčki, postavil hribček iz mahu na desko v kotu in dve drobni svečki pred jaslice. V omari je mati imela pod rjuhami Simkove lanske rokavice, ki mu jih je bila letos nanovo podpleta.

Popoldne pred svetim večerom se je dogodilo, da je šel po cesti slep berač ter mukoma odletoval po zamrzlem tiru.

Janko se je sankal na novih sankah, ki mu jih je prinesel Miklavž. Simek pa na polobtesanih deskah, ki si jih je bil sam zbil, da je vozil na njih vodo s korita.

Janku se je smešno zdelo brezmočno odskakovanje slepega starca, ki se je opotekal preko ledenih kep; nihče ne bi bil mogel reči, da je bil budobnega srca, a pešastila se ga je bila čudna razigranost in objestnost. Spustil se je po strmem poledenem in izglajenem tiru.

»Hola, hop!« je zavpil, »s poti, mož, da vas ne povozim!«

Starec se je plašno zavrtel na klanec in ves zmeden od strahu planil sredi tira:

»Ti moj Bog, če povozili me bodo!«

Se preden se je Janko dobro zavedel, so sanke že drčale po ledu ter tresčile z vso silo v starega moža, ki je zamotovilil z rokami ter se glasno stokajoč zvrnil z obrazom naprej v cestni jarek.

»O, te bo že kaznoval Jezušček, ti poredni fant!«

Kot bi trenil, je bil Simek pri beraču ter ga dvignil iz jarka, očistil mu sneg iz brade in z lic ter ga spravil na cesto. Starec pa ga je prijel trdo za roko ter začel vpiti, da so ljudje drli skupaj. In ko je ves razsrjen in peneč se od jeze doslovkal, začel gre, je stopil kočijaž Griga k Simku ter ga stresel za ušesa, da se mu je kri poodila iz uhljev:

»Na! Sram te bodi, krpavs hudobni!«

»Saj nisem jaz, saj nisem jaz!« se je zvijal Simek in žalostno lovil s pogledom Janka, ki je stal par korakov daleč.

»Kdo pa je?«

Simek je spet presunljivo pogledal Janka, ki je bledel od razburjenja in strahu, a se ni ganil.

Groga je ponovil:

»Kdo pa bi ga bil? Ali ti, Janko?«

Janko se je stresel, v grozi zrl debelo Grogovo roko in grčavo palico slepega berača ter odvrnil:

»Jaz nisem nihčar videl.«

Simek je od bolesti zajokal na glas; kakor da ga je nekdo sunil v srce, črnil pa ni niti besedice.

II.

Janko je hodil po tem dogodku okoli hiše kakor brez glave. V srcu ga je žgala zavest strašne krivde, da je zatajil prijatelja. V dno duše mu je grizel sram in kot goreča ogla mu je v spominu žvelelo dvoje žalostnih oč uboze Simka.

»Saj bo Jezušček mene kaznoval in Simka obdaroval!« mu je gorelo v možganih.

»Da, za vse ga bo poplačal. In prav je, če meni nihčar ne prinese. Čisto prav, o, čisto prav, ker sem hudoben!«

Od strašne bolečine mu je šlo na jok. Stokrat se je bil že pokesal vse svoje strahopetnosti, desetkrat je bil že pri mami, da ji vse pove. Kot da mu je nekdo zadrnil glas, ko je hotel govoriti. Bal se je žaliti mamo, ki je vsa žarela od tih sreče in kipečega božičnega veselja. Zvečer je pozvončalo; vsi so se usuli okoli drevesčka, ki je migljalo v morju bleska in luči. Sestricam in bratcem so začarele oči: tam pod drevescem so bili darovi, za katere so vsak večer prosili Jezuščka. Vse je bilo, kar je kdo prosil. Nada punčko, voziček in klavirček, zvonko sabljo in puško in kamenčkov za palače in mostove, veliko škaflo. Vse se je smehljalo izpod drevesca v migljajoči svetlobi in sladki vabljivosti. Vse, za kar je kdo molil, zaradi česar je bil ves mesec priden, o čemer je sanjal že noči in noči. Vzklikal so, širili roke, poljubljali mamo in rajali od veselja vsi iz sebe.

Le Janka je zazeblo v dno srca: tam pod drevescem je bila železnica — stroj z vrsto vozičkov in v njem vse polno orodja. Vse, o čemer je kdaj mislil. A ni se drenal k drevescu, ob strani je stal, bledel od silne omotice, ki ga je pr. jela, zamahnil žalostno z rokami ter se opotekal v strašni muki, ki mu je krčila srce.

»To ni mogel prinesiti Jezušček, to so prinesli drugi!« mu je kakor nož zarezalo bolešno spoznanje skozi možgane.

»Ne smem!« je dahnil sam pri sebi pridružen in se sesedel na stol od pekoče bolečine, ki mu je razvnela lasa črteje.

»Ali si belan?« je skrbno vprašala mama.

»Da, tako čudno!«

III.

Ko se je Janko ponoči premetaval na postelji, mu je nenadoma šinila v glavo misel,

da mu je srce vzplalo kot morje v viharju:

»Simku podarim železnico!«

In ko se je zdanilo in je mama šla k maži, je pograbil vlak v veliko škaflo, ga pokril in stekel k Simku.

Simek je bil za varuha doma ter glodal suhe krljhe, ki mu jih je bil božiček natresel okoli jaslic.

»Na Simek,« je vzklil deček, »to ti je prinesel Jezušček pri nas.«

Simku so se razprle oči, ves presenečen je pozabil zapreti usta in, šele ko je prišel k sapi, je dejal:

»Pri vas, praviš? In zame?«

»Da, pri nas — zate! Radi tistega možala!«

»Radi slepca?«

Pomisli! Je in čez čas dejal:

»Zakaj si molčal?«

»Zaradi mame — moja mama bi bila žalostna!«

»Moja je tudi bila,« je otožno dejal. »Povedal so ji!«

»Ali si me izdal?«

Simek je zaničljivo pljunil predse.

»Saj nisem speč!«

Janko je razprl oči od občudovanja; občutek, koliko je Simek nad njim, ga je spekel v srce.

»Zato pa je Jezušček prinesel železnico tebi.«

»Da, vse popravi! Ali vidiš, kako vse popravi?«

»Da, vse popravi!« je ponavljal za njim Janko.

Janku je bilo, kakor da se mu je odvalil težak kamen od srca ko je hitel proti domu. Pred očmi mu je živo gorel radostni obraz uboze Simka, ki je bil že navil stroj, položil tir in ves iz sebe strmel v vrsto vozičkov, drvečih po tiru. Se skozi dva predora je ropotala železnica. Videl ga je, kako tleska z rokami:

»O, kako je to lepo, kako je to lepo!«

Janko je trepetal od nepopisane sreče, ki mu je plala v srcu. V obraz je gorel od radosti in blaženosti.